

HUR MÅNGA LARM OM HÄLSORISKER ÄR LAGOM?

Universitetens tredje uppgift, information till samhället, ger ett delikat dilemma: Hur säkra ska forskningsresultat vara innan allmänheten får ta del av dem, och vem avgör vilka risker som är stora nog att rapportera till allmänheten?

ANDERS AHLBOM, professor, Institutet för miljömedicin, Karolinska institutet, Stockholm; Centrum för folkhälsa, Stockholms läns landsting
anders.ahlbom@ki.se

Enligt Svensk ordbok har ordet larm två olika betydelser: »signal som anger fara«, respektive »buller/oväsen« [1]. När man talar om larmrapporter är det ursprungligen den första betydelsen man avser. Men frågan är om det inte skett en gradvis förskjutning mot betydelsen buller/oväsen. Säger någon att det finns en ny larmrapport i tidningen är det som bäst dubbeltydigt.

Det är en vanlig uppfattning att det finns för många larm om hälsorisker i medierna. Dagens Nyheters vetenskapsredaktion anser också detta och diskuterade för två år sedan cancerlarm i kvällspresen (Figur 1) [2]. Under några månader hade det då förekommit kvällstidningsrubriker om tandkräm, halsbränna, mobiltelefoner, kraftledning och kött i relation till risk för cancer.

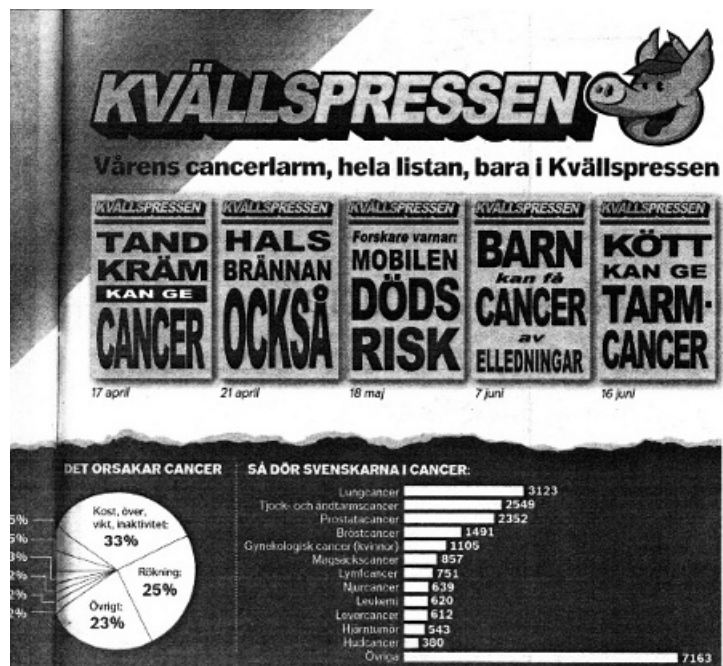
Kritiken mot larmrapporterna är komplex och inte särskilt väl penetrerad men går i huvudsak ut på att det som rapporteras antingen är fel eller att hälsoriskerna är så liten att allmänheten inte har anledning att vara orolig.

I förlängningen anses detta leda till ett »ropa på vargen«-problem i den meningen att riktig och viktig information om hälsorisker inte tas på allvar och till att förtroendet påverkas inte bara för medierna utan även för forskningen. Det kan också leda till onödig oro för hälsorisker som inte existerar eller som är försumbart små.

Det är lätt att instämma i allt detta, men inte fullt så enkelt att se hur problemen ska undvikas. Hur säkra ska forskningsresultat vara innan allmänheten ska få ta del av dem, och vem ska avgöra vilka risker som är stora nog för att rapporteras till allmänheten? Forskaren, medierna och allmänheten är aktörer i detta.

Aktörerna bakom miljöalarm

Forskaren. Forskning vid universitet och högskolor i Sverige är till stor del finansierad med allmänna medel och med gåvor, donationer och andra frivilliga insatser. Det finns ett självklart

Figur 1. För många larm om hälsorisker i medierna? Dessa kvällspresrubriker figurerade inom loppet av några månader.

krav på korrekt och begriplig information till allmänheten om forskningens resultat. Högskoleförordningen poängterar detta genom att utöver forskning och undervisning ge forskarna den »tredje uppgiften«, dvs information till samhället. För medicinsk forskning innebär den uppgiften att nya resultat om diagnostik, behandling, läkemedel och hälsorisker i miljö och levnadsvanor ska förmedlas till samhället på ett korrekt och begripligt sätt.

Forskare har väldigt olika attityd till detta. En del nöjer sig med att se sina resultat publicerade i en vetenskaplig tidskrift och väntar passivt på att eventuellt bli kontaktade av någon journalist.

Vissa forskare drar sig i det längsta för att ha några som helst kontakter med medier. Möjligen därför att de är rädda för att bli missförstådda, felciterade eller för att en artikel ska uppfattas som ett larm; att vara upphov till en larmrapport är inte statushöjande inom vetenskapsområdet.

En del forskare är proaktiva och skriver pressmeddelanden eller kontakter medier via andra kanaler, bl a för att den infor-

SAMMANFATTAT

Forskare har ett ansvar att föra ut sina resultat till allmänheten på ett korrekt och balanserat sätt.

Universitets- och högskoleledningar bör fundera över hur de kan vara mer aktiva gentemot medarbetare som systematiskt uppförstora sina resultat i medier.

Medier gör ibland uppenbara övertramp (se löpsedeln om mobiltelefonerna). Medierna har alltså också ett ansvar och

skulle kunna bidra till att situationen förbättras.

Ordet larm borde användas mindre ofta, eller inte alls, i de här sammanhangen.

Även om det förekommer en hel del opåkallade larm och överdrivna tidningsrubriker är det antagligen något vi får acceptera för att allmänheten ska kunna lita på att nyheter inte undanhålls och för att var och en själv ska kunna göra sina egna bedömningar.

Figur 2. Löpsedlar med diametralt olika budskap, ändå är båda riktiga. Det visar betydelsen av journalistisk vinkling.

Figur 3. Allmänheten har en svår roll att tolka mediernas rapporter från forskningsvärlden.

mation som ändå kommer ut ska bli korrekt och för att de är medvetna om den tredje uppgiften.

Det finns också forskare som är utomordentligt angelägna om att förekomma i medier, inte bara för att de vill fullgöra den tredje uppgiften, utan också för att imponera på släkt, kolleger, anslagsgivare eller kanske till och med sig själva [3].

Medierna. Medierna är ett huvudinstrument när forskaren ska fullgöra sin tredje uppgift, att informera om forskningens resultat. Det är naturligtvis medierna och inte forskaren som fattar beslut om publicering, men forskaren kan påverka processen genom att skicka pressmeddelanden eller genom att göra sig oanträffbar.

Huvudprinciperna vid den journalistiska nyhetsvärderingen är att en nyhet ska vara rätt och intressant, men konsekvenserna av en nyhet är inte en faktor enligt den så kallade konsekvensneutralitetsprincipen. Följaktligen tar redaktionerna inte hänsyn till om allmänheten kan tänkas bli oroad av en nyhet så länge som den är korrekt och intressant. Principen om konsekvensneutralitet är säkerligen mycket mer komplicerad än så här, men det skulle antagligen oroa allmänheten om den visste att medierna avstår från att rapportera nyheter bara för att inte oroa.

Ett utmärkt exempel på att nyhetsvärdering är komplex ger Dagens Nyheter och Svenska Dagbladets löpsedlar den morgon när en Lancetartikel om snus och cancer publicerades [4-6]. De förmedlar diametralt motsatta budskap (Figur 2). Intressant nog är båda löpsedlarna riktiga, vilket visar att den journalistiska vinklingen har betydelse, men det ska medges att detta är ett ovanligt illustrativt exempel. Dagens Nyheter skriver att snusare har fördubblad risk för cancer i bukspottkörteln – i jämförelse med icke-snusare. Svenska Dagbladet skriver att snusare har sänkt risk – jämfört med rökare.

Allmänheten. Allmänhetens roll är att tolka det som medierna rapporterar från forskningsvärlden. Allmänheten har en mycket svår roll. För den som inte har klart för sig att forskning är en process och att forskningsresultat oftast är steg på vägen mot ökande förståelse av sammanhangen blir rollen

Illustration: Annika Sköld Lindau

»Följaktligen tar inte redaktionerna hänsyn till om allmänheten kan tänkas bli oroad av en nyhet så länge som den är korrekt och intressant.«

»Men för att rapportering av resultat som kanske inte är helt korrekta ska vara korrekt måste förstås graden av osäkerhet förklaras på ett begripligt sätt.«

omöjlig. Tolkningen kompliceras ytterligare av att det är svårt att bedöma riskers storlek och att sätta in nyheter i rätt sammanhang om man inte har åtminstone lite expertkunskap inom området.

Man ska inte underskatta allmänhetens förmåga att filtrera larmrapporter. Se t ex en löpsedel från Aftonbladet för tre år sedan. Man får onekligen intrycket att det är klarlagt att mobiltelefoni ökar risken för cancer (Figur 3) [7].

Forskning är en process

Något som är särskilt svårt att förklara är hur säkra eller, ofta, hur osäkra forskningsresultat är. Forskningsresultat kan inte tas för givna om de inte kunnat upprepas. Ett syfte med att publicera vetenskapliga resultat är att redovisa för kolleger vad man funnit för att ge dem en möjlighet att bekräfta fynden eller belysa det hela från en annan synvinkel. Följaktligen finns det i vetenskapliga tidskrifter resultat som visar sig inte hålla eller som senare kommer att framstå i ett annat ljus. Att förmedla detta är svårt men viktigt.

Frågan uppstår då om det är rimligt att i medierna rapportera resultat som inte är 100-procentigt fastlagda (om något någonsin blir det) eller fullt förstådda? Svaret är att det naturligtvis kan vara ett stort allmänintresse att ta del av steg på vägen mot en gradvis bättre förståelse av omvärlden, både därför att det kan finnas skäl att vidta försiktighetsåtgärder även innan det finns vetenskaplig säkerhet och därför att det finns ett intresse hos allmänheten (delar av den) att följa forskningsprocessen inom olika områden. Men för att rapportering av resultat som kanske inte är helt korrekta ska vara korrekt måste förstås graden av osäkerhet förklaras på ett begripligt sätt.

Självklart finns det gott om forskningsresultat som är så osäkra och så osannolika att de ska förbigås med tystnad. Dilemmat är förstås att de resultaten kan vara de mest spektakulära.

Hälsoriskers storlek

En annan svårighet är att förklara hur stor en hälsorisk är, dvs hur stor är riskförhöjningen och hur många är påverkade. En riskförhöjning som är kopplad till något som rör en stor del av befolkningen är naturligtvis ett stort potentiellt folkhälsoproblem och därför av intresse. Men det innebär knappast att en allvarlig biverkan av ett läkemedel som används bara vid en ovanlig sjukdom är ointressant.

Man kan också undra hur riskers storlek beskrivs på bästa sätt. För en forskare som är sysselsatt med kausalitetsanalyser är användningen av relativa risker eller motsvarande oproblematiskt. Men frågan är hur risker bäst kommuniceras till omvärlden. När Lancetartikeln om snus och cancer beskrevs i Svenska Dagbladet stod det att risken för pankreascancer var fördubblad, och i ett försök att förklara att det trots allt var fråga om en liten risk förtydligades detta med att »... om 10 000 icke-rökande snusare följs i tio år kommer 8–9 att få bukspottskörtelcancer jämfört med 4 bland dem som varken röker eller snusar«.

Båda sätten att beskriva riskökningen är naturligtvis helt korrekta, men de ger helt olika intryck.

Ett tredje sätt att beskriva samma resultat är att medellivslängden för en snusare är omkring 50 dagar kortare än för en icke-snusare på grund av den större risken för cancer i bukspottkörteln. Kanske skulle resultat beskrivas på det sättet? Riskpsykologer har övertygande visat att folk uppfattar risker väldigt olika, därför har presentationsättet betydelse.

Larm och andra medicinska nyheter

Så kallade medielarm skulle kunna delas in i tre kategorier:

- rapportering om forskning som är så dåligt gjord eller har så ointressant frågeställning att den inte hör hemma i medie-rapportering
- intressanta medicinska nyheter som förtjänar att uppmärksammas i medierna men som inte förtjänar epitetet larm
- ny information av verklig larmkaraktär.

Det finns förstås ingen konsensus om vad som är vad, och i vissa fall finns direkt oenighet mellan forskare.

Att den första kategorin hamnar i medierna beror till viss del på att inblandade forskare uppförstor betydelsen av sina resultat i den vetenskapliga artikeln eller i kontakter med journalister eller både-och. Det handlar om att man överdriver tillförlitligheten i resultaten och drar orimliga slutsatser, t ex från basal experimentell forskning till hälsorisker för människor. Det är naturligtvis frestande för en journalist att dra fördel av detta, men kontroller med journalistkolleger eller andra forskare hanterar rimligen en del av detta problem. Det framgår att journalister har en hygglig kunskap om forskare som systematiskt missbrukar sitt förtroende på detta sätt.

Den andra kategorin består av intressanta vetenskapliga nyheter, men där det inte finns någon anledning att tala om larm. Till exempel tilldrar sig frågan om eventuella hälsorisker vid mobiltelefoni ett stort allmänt intresse. Därför kan det vara intressant att redovisa aktuella forskningsresultat även om forskningsprocessen fortfarande är i full gång och det är för tidigt att dra slutsatser.

Den tredje kategorin handlar om reella larm. Min bedömning är att det finns få sådana. Men larmet om att akrylamid kan bildas vid upphettning av stärkelse hade rimligen varit ett riktigt larm (på grund av den potentiellt stora folkhälsobetydelsen) om det inte hade baserats på förhastade slutsatser av de experimentella resultaten. Larmet om SARS (svår akut respiratorisk sjukdom) var förstås ett riktigt larm som sannolikt bidrog till att epidemin kuperades i tid. Det hade varit svårt att vidta de relativt kraftfulla åtgärderna för att minska smittspridningen om inte allmänheten varit införstådd i problematiken.

■ *Potentiella bindningar eller jävsförhållanden: Inga uppgivna.*

REFERENSER

1. Svensk ordbok. Göteborg: Språkdata och Esselte Studium AB; 1986.
2. Lillkvist M. Cancer kommer! Dagens Nyheter. 2 juli 2005.
3. Ahlbom A, Adami HO, Ekblom A, Hagmar L, Ingelman-Sundberg M. »Mediemißbrukarna» skadar forskningens anseende! Endast väl underbyggda rön bör framföras i press, radio och TV. Läkartidningen. 2001;98(42):4554-5.
4. Wijnbladh O. Dubbelt så stor risk för snusare att få cancer. Dagens Nyheter. 20 maj 2007.
5. Atterstam I. Snuset kan vara nyttigt för rökare. Svenska Dagbladet. 10 maj 2007.
6. Luo J, Ye W, Zendehelel K, Adami J, Adami HO, Bofetta P, et al. Oral use of Swedish moist snuff (snus) and risk for cancer of the mouth, lung, and pancreas in male construction workers: a retrospective study. Lancet. 2007;369(9578):2015-20.
7. Sony Ericsson klarar inte strålningskraven. Bara en av fyra mobiltelefoner får godkänt. Aftonbladet. 11 maj 2004.